

Málfræði í orðabókum: Hvernig og til hvers?

- (1) *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*, 2. útg.: Til notenda:
- Beyging ósamsettra orða er sýnd í bókinni þegar hún er þekkt, en beyging samsettra orða er því aðeins sýnd að hún sé frábrugðin beygingu síðari (síðasta) liðar.
 - Beygingartáknarnir eiga að vera nægilega skýrar til þess að hver sem kann íslenska beygingafræði eða hefur aðgang að henni, geti haft þeirra full not. Því eru beygingarendingar látnar nægja þegar ekki fylgja beygingunni breytingar á stofnsérhljóði.
 - Við nafnorð eru sýnd kenniföll (nefnifall eintölu, eignarfall eintölu, nefnifall fleirtölu) [...].
 - Við lýsingarorð er sýnt nefnifall kvenkyns eða þolfall karlkyns þegar þess þykir þurfa, t.d. með dæmum [...].
 - Afbrigðilegar beygingarmyndir eru sýndar eftir þörfum, en þó ekki reglubundnar hljóðverptar myndir eins og *glöð* (af *gláður*) eða (*við*) *sögðum* (af *segja*, *sagði*) þar eð gera má ráð fyrir að allir notendur bókarinnar hafi þessi frumatriði íslenskra beyginga á valdi sínu.
 - Sums staðar er sett lóðrétt strík milli stofns og endingar (*glæ|r* K, *pál|l* K) eða aftan við stofnlægt *r* (*vitur|* L), en að vísu hefði þessa verið þörf víðar. [...]
 - Við sterk sagnorð eru sýndar kennimyndirnar fjórar (nafnháttur, fyrsta persóna eintölu og fleirtölu í framsöguhætti þátíðar, lýsingarháttur þátíðar í hvorugkyni) [...] en við veikar sagnir nægir oftast að sýna tvær myndir (nafnhátt og fyrstu persónu eintölu í framsöguhætti þátíðar) [...].
- (2)
a.	alda, öldu, öldur KV	–	sigalda KV
b.	köttur, kattar, kettir K	–	hreysiköttur K
c.	fara, fór, fórum, farið S	–	hlunnfara S
d.	draga, dró, drógum, dregið S	–	táldraga S

- (3) a. hestur, -s, -ar K; mynd, -ar, -ir KV; brúður, -ar, ir KV
 b. lykill, -ils, lar K; hamar, -ars, -rar K; akur, -urs, -rar K
 c. bikar, -ars, -arar K; lúkar, -s, -ar K
 d. skipan, -ar, -ir KV; skipun, -ar, -anir KV
 e. keppni, -, -ir KV; gleði, ET ÓB, FT -ir KV
- (4) a. peli – pela – pela – pela; pelar – pelar – pelum – pela
 b. hola – holu – holu – holu; holur – holur – holum – holna
 c. nýra – nýra – nýra – nýra; nýru – nýru – nýrum – nýrna
 d. ráð – ráð – ráði – ráðs; ráð – ráð – ráðum – ráða
- (5) a. hestur, -s, -ar; gestur, -s, -ir; staður, -ar, -ir; grautur, -ar, -ar
 b. bát/báti?; bikar/bikari?; Hugin/Hugni? mökk/mekki?
 c. himinn, -ins, -nar K; aftann, -ans (ÞGF aftni), -nar K
 d. mold, -ar, -ir KV – mold/moldu?; jörð/jörðu?
 e. kýr (ÞF og ÞGF kú), -, - KV – þgf. og ef. ft.?
- (6) a. vitur| L; bitur (ÞF –ran) L
 b. fagur (KV fögur, ÞF K fagran) L; magur (KV mögur) L
 c. bráður – brátt; gleiður – gleitt; hljóður – hljótt
 d. fjáður – fjáð; þjáður – þjáð; háður – háð
 e. heiður L; heið? heitt?
 f. grannur – grannt; þunnur – þunnt; sannur – satt
 g. fær (H fært) L; bær L
- (7) a. glaður L; segja, sagði, sagt S
 b. alda, öldu, öldur; þökk, þakkar, þakkir; barn, -s, börn
 c. armur, -s, -ar; krani, -a, -ar; banani, -a, -ar
 d. svartur L; ?smart L
- (8) a. heimil|l, heil|l, sæl|l, væn|n, há|r, trú|r; stól|l, gúl|l, hól|l
 b. þögull, háll, fúll, beinn, mjór, nýr; bíll, fónn, kjóll
 c. stór| L, vitur| L; dýr L, bitur L
- (9) a. finna, fann, fundum, fundið S; sofa, svaf, sváfum, sofið S
 b. spá, -ði S; þrá, -ði S; ná (FH NT næ), -ði S
- (10) a. peli K; hola KV; nýra H; ráð H; kvæði H; alda KV; land H
 b. fjörður, ÞGF firði, EF fjarðar, NF FT firðir, ÞGF fjörðum
 c. hestur K; gestur, NF FT -ir K; staður, EF -ir, NF FT -ir K
 d. ham|ar, -ars, -rar K; skip|un, -unar, -anir KV

- (11) *Úr ritdómi Jóns Hilmars Jónssonar í Íslensku máli 7, 1985:*
 Helstu einkenni sem koma til álita við lýsingu og liðgreiningu íslenskra sagnorða auk merkingarþáttarins eru **áhrifsgildi** (hvort sögnin kemur fram sem áhrifssögn eða er áhrifslaus), **fallstjórn** (þar sem um áhrifssögn er að ræða), **aðgreining germyndar og miðmyndar, sérstaða lýsingarháttar (nútiðar og þátiðar), ópersónuleg notkun og staða sagnarinnar með fylgiorði eða fylgilið [...] Í OM er litið framhjá áhrifsgildi og fallstjórn við lýsingu sagnorða [...]. Í OM eru þessir þættir látnir birtast í þeim notkunardæmum sem fylgja skýringarorðunum [...].**
- (12) a. gefa; *hún gaf mér bókina*
 b. lána; *lána e-m e-ð, lána út; e-ð er lánað e-m*
 c. leigja; *leigja e-m e-ð*
 d. færa; *færa e-m e-ð, færa fórn, færa kvæði*
 e. fá; *fá e-m e-ð*
 f. afhenda; 'láta af hendi; fá e-m e-ð í hendur'
 g. rétta; *hann rétti mér bókina; rétta e-ð að e-m*
 h. senda; *senda e-n til e-s, senda eftir e-m; senda e-n á e-n*
- (13) a. svipta; *svipta e-n e-u*
 b. ræna; *ræna e-n e-u*
 c. stela; *stela e-u, stela frá e-m, stela e-n e-u*
 d. LH ÞT stolinn; *vera stolinn e-u*
- (14) a. biðja; ... *biðja e-s=biðja um e-ð, biðja e-n bóna ...*
 b. óska; *óska sér e-s, óska e-m allra heilla*
- (15) a. kjósa; *kjósa e-n til þings, kjósa til þings*
 b. skipa; *ráðherra skipaði nefnd í málið, skipa e-n í embætti*
 c. ráða; *ráða e-n í vinnu*
- (16) a. hjálpa; *hjálpa e-m með e-ð, hjálpa e-m við e-ð; ... hjálpa til*
 b. liðsinna; *liðsinna e-m*
 c. aðstoða; 'hjálpa, veita aðstoð'
- (17) a. snjóa, -aði S ÓP; hvessa, -ti S ÓP; ... *enn hvessir hann*
 b. rigna, -di S; *hann (það) rignir ...*
 c. langa, vanta, þykja, finnast; ÓP
 d. líka, hraka, leiðast, virðast, sýnast
 e. fatra, -aði S ÓP 'fata, skjátlást'

- (18) a. fara – farast; skjátla – skjátlast; leiða – leiðast;
vinga – vingast; mistaka – mistakast
b. ferðast, -aðist S
c. MM finnast; ... ÓP: *mér finnst það; finnast til [um e-ð], láta sér fátt um finnast, finnast margt um*
d. MM sýnast; ... *mér sýndist ég sjá hann; ekki er allt sem sýnist, sitt sýnist hverjum*
e. MM virðast; *það (mér) virðist svo, að því er virðist; hann virðist vel*
- (19) a. hugsi L ÓB; ‘hugsandi’
b. gaman, -s (PGF gamni) H ‘ánægja, yndi, skemmtun, glettni’
c. kyrrþeyr K; ‘stilla’; *í kyrrþey*
d. boðstólar K FT; *hafa e-ð á boðstólum*
e. svipan, -ar, -ir KV; *í þeirri svipan*
- (20) a. Fjöldi rökliða (áhrifsgildi) sagna þarf að koma skýrt fram.
b. Hvaða rökliðir eru skyldubundnir og hverjum má sleppa.
c. Hvort og hvenær forsetningarliðir geta komið í stað andlaga.
d. Fallstjórn sagna þarf að taka sérstaklega fram.
e. Miðmynd þarf mjög oft að vera sjálfstætt flettiorð.
f. Lýsingarháttum þarf að gera mun hærra undir höfði.
g. Skerpa þarf notkun táknunarinnar ÓP.
h. Takmarkanir á setningarstöðu orða verða að koma fram.